

SOSYOLOJİK AKLIN SOSYOLOJİK ELEŞTİRİSİ YA DA ZİYA GÖKALP'İN YEĞLEDİĞİ

Doğan Ergun

Özet: Bu makalenin amacı, Ziya Gökalp sosyolojisini Emile Durkheim ve Max Weber'in sosyolojik kuram ve sosyolojik yöntemleri bağlamında incelemek ve Gökalp'in sosyolojik tercih tavrını açıklamaya çalışmaktır. Makalede öncelikle bu üç sosyoloğun sosyolojiyi algılamalarını ve sosyolojiyi tanımlamaları ele alınmıştır. Durkheim sosyolojisindeki temel kavram toplumsal bilinç kavramıdır. Durkheim'a göre sosyoloji, toplumsal yaşayışın değişik billurlaşma/belirgin bir duruma gelme/açıklık kazanma derecelerini bir bütünlük içinde açıklayıcı bir bilim iken; Weber'e göre sosyoloji, kısaca, toplumsal davranışların iç anlamlarını anlamaya çalışan ve onları yalnız sonuçları içinde nedensel olarak açıklayan bir bilimdir. Gökalp sosyolojisi ise Durkheim sosyolojisinin etkisi altında oluşmaya ve gelişmeye başladığı halde, Gökalp'in sosyolojisindeki toplumsal bilinç , Durkheim sosyolojisinde olduğu gibi metafizik/tinsel bir varlık değildir. Ontolojik bakımından, insanın önce toplumsal bir varlık olması bakımından, Gökalp, önceliği toplumsal yapılarla, toplumsal işleyişlere, ve toplumsal biçimlere vermiştir. Çünkü, insanın, insan yeteneklerinin gelişmesi için topluma, toplumsal ortama ihtiyaç olduğunu Gökalp bilmektedir. Ziya Gökalp'in sosyolojik aklı, toplumun bireylerden değil, tersine, bireylerin toplumdaki doğduklarını öngörür.

Anahtar Kelimeler. Ziya Gökalp, August Comte, Max Weber, sosyolojik kuram, sosyolojik yöntem

Sociological Critique of the Sociological Mind or What Ziya Gökalp Preferred

Abstract: The aim of this article is to analyse the sociology of Ziya Gökalp with reference to Emile Durkheim's and Max Weber's interpretations of sociology and sociological methodology. While trying to explain Gökalp's sociological choice between Durkheim and Weber, the article discusses these three sociologists' perceptions and definitions sociology. Although Gökalp's sociology had been formed and developed under the influence of Durkheim's sociological thinking, his concept of "social consciousness" is not a metaphysical one unlike Durkheim's interpretation. Due to the fact that individual is a social being, Gökalp gave the priority to social structures, social functions and social forms. He knew that the individual needs society and social milieu to develop him/herself and his/her abilities. Gökalp's sociological mind foresees that the individual emerges from the society where he/she is born in, but not the society emerges from the individuals who constitute it.

Keywords: Ziya Gökalp, August Comte, Max Weber, sociological theory, sociological method

Bu yazının amacı, bir sosyolojik tercih tavrını açıklamaya çalışmaktır. Bu sosyolojik tavrı, bir soruda özetlemek ve cevabını da burada vermek istiyorum. Sorum şudur: Ziya Gökalp neden Max Weber sosyolojisini değil de, Emile Durkheim sosyolojisini yeğledi? Ve ne kadar yeğledi?

Bu üç kişinin üçü de, Ziya Gökalp (1876-1924), Max Weber (1864-1920), Emile Durkheim (1858-1917) sosyologturlar ve çağdaşlardır. O halde, hiç olmazsa sosyoloji ve tanımı üzerine bazı bilgileri tazelemek için şu yinelemeleri yapmak gerekecektir. Auguste Comte, adını kendisinin koyduğu sosyoloji için mealen olarak şunları söylemişti: “Sosyoloji, dünyaya gelen son bilim olduğu gibi, bütün bilimlerin de en karmaşık olanıdır.” Bu karmaşıklık da, sosyolojiyi meslek edinmiş bütün kişilerce de bilindiği gibi iki temel nedenden kaynaklanmaktadır. Bu iki temel nedeni, yirminci yüzyılın en büyük Fransız sosyologlarından biri olan Georges Gurvitch şöyle özetler:

“Sosyolojinin son derece karmaşıklığı, bir çift kaynaktan gelmektedir: Birincisi, araştırdığı gerçeğin anlamından gelmektedir ki, bu alan toplumsal gerçeklik alanıdır; ve bu alan, gerçeğin hiçbir alanına indirgenmez özgüllüğü içinde ele alınır. İkincisi, sosyolojinin toplumsal gerçeklik alanının incelenmesi için kullandığı yöntemden gelmektedir ki, bu yöntem, aralıkçı/ara veren tipoloji içinde ve diyalektiğin zorunlu yardımıyla bütünlüğün göz önünde bulundurulmasından ibaret olmalıdır”.¹

Bu yazıda konu Durkheim ve Weber sosyolojileri arasında Gökalp’in sosyolojik tercihi olduğuna göre, bu üç sosyoloğun sosyolojiyi algılamalarını ve sosyolojiyi tanımlamalarını önce ele almak gerekecektir. Öncelikle Durkheim’in sosyolojiyi tanımlamakta gösterdiği değişme ve gelişmelerin ayrıntılarına hiç değinmeden, Gurvitch’in Durkheim’in değişik sosyoloji tanımlarından sonuç olarak çıkardığı şu tek sosyoloji tanımını buraya alıntılanmak istiyorum:

“Sosyoloji, temeli bireysel bilinçlere indirgenmez ve donuk/saydamsız toplumsal bilinç hallerinde bulunan toplumsal hayatın değişik billurlaştırma derecelerini bir bütünlük görüşüyle, tipolojik ve açıklayıcı bir biçimde inceleyen bir bilimdir; bu toplumsal bilinç halleri, baskılarda, kurumlarda, zorlamalarda, dışardan gözlenebilir simgelerde tezahür ederler/görünürler; yine bu toplumsal bilinç halleri, nüfus coğrafyası yüzeyinin değişmesiyle cisimleşirler / somutlaşırlar ve aynı zamanda bütün bu öğelere fikirlerle,

¹ Georges Gurvitch, *Traité de Sociologie/Objet et Méthode de la Sociologie*, Paris: P.U.F., 1958, s.9.

değerlerle, ideallerle nüfuz ederler; bu öğelere, toplumsal bilinç kendi özgür düşüncesi ve özlemi görünümüyle yönelir”.²

En başta akılda kalması gereken, Durkheim'in toplumsal gerçek içinde toplumsal bilince verdiği değişmez ve üstün yerdir. Yani toplumsal bilinçten kaynaklanan fikirlere, değerlere ve ideallere verdiği değişmez ve üstün yerdir. Durkheim'in bu yaklaşımının yani toplumsal gerçeği böyle algılamasının bir aşırı spiritüalizm olduğu bellidir. Tinselcilik/maneviyatçılık/ruhsalcılık olarak da Türkçe'mizde karşılığını bulduğumuz bu spiritüalizm ideolojisi, biçimci olmaması bakımından önem kazanmıştır, kazanmaktadır. Evet, bu spiritüalizm, varlığın gerçeğini fiziksel yapıdan/maddi yapıdan ayrı ve bağımsız gören bir ideolojidir. Fakat, Durkheim, sosyolojiyi biçimci tasarımlar ve öngörüler üzerine kurmamıştır. Bu kurmamışlık, Durkheim'ı yüzeysellikten uzakta tutmuş, yüzeysellikten korumuştur. Oysa, Durkheim'dan önce gelen Alman, Amerikalı, Belçikalı pek çok sosyolog, bir toplumdaki yüzeysel ilişkilerin biçimlerinin incelenmesini sosyolojinin başlıca konusu olarak görüyorlardı. Örneğin, Georges Simmel, sosyolojiyi, “kişilerarası ilişkilerin biçimlerini inceleyen” bir bilim olarak görüyor ve tanımlıyordu.

Durkheim'in, Georges Simmel'in biçimci sosyolojisini eleştirisi kendisinin şu söylemiyle somutlanmıştı: “Toplumsal grubu, içi boş bir biçim türü olarak ya da içine, ne tür nesne olursa olsun farksız bir biçimde alabilecek herhangi bir kalıp olarak tasavvur etmek ne tuhaf bir fikirdir.”³

Biraz önce, Durkheim sosyolojisindeki temel yaklaşımın/başlıca kavramın/anahtar kavramın toplumsal bilinç kavramı olduğunu ve bu toplumsal bilinç kavramına Durkheim'in en büyük önceliği verdiğini vurgulamıştım. Bu söz konusu kavramın kapsamını göstermesi bakımından şöyle açıklamak gerekir: “Marx, toplumsal gerçeği anlayabilmek ve açıklayabilmek için, onun temelini toplumun ekonomik yapısında arayarak işe başlanması gerektiğini söylüyordu. Kimilerine göre Fransız sosyolojisinin kurucusu sayılan Emile Durkheim (1858-1917), toplumsal gerçeğin temelini toplumsal bilinçte görmektedir. Ona göre toplumsal bilinç, “bir toplumun bireylerindeki ortak inanç ve duyguların bütünüdür”. Ve bu bütün, kendine özgü yaşantısı olan, belirlenmiş bir sistem oluşturur. Yine Durkheim'a göre, bireysel bilinçlerdeki

² Gurvitch, *Traité de Sociologie/Objet et Méthode de la Sociologie*, s.11.

³ Emile Durkheim ve Paul Fauconnet, “Sociologie et Sciences Sociales”, *Revue Philosophique*, 55, 1903, s. 399-442.

inanç ve duygular aracılığıyla ya da onlar sayesinde toplumsal bilinç vardır. Ancak toplumsal bir olgu olan bu sonucusu birincilerden ayırır. Çünkü kendi yasalarına göre evrilir ve yalnızca bireysel bilinçlerin sonucu değildir. Durkheim toplumsal bilinçle ilgili tanım ve açıklamalarına şöyle devam eder:

“Toplumsal bilincin dayanacak organı tek değildir; o toplumun bütün uzamına yayılmıştır; kendisini ayrı bir gerçek kılan özellikleri vardır. Toplumsal bilinç bireylerin içinde bulunduğu özel koşullardan bağımsız olarak vardır; bireyler geçicidir, o kalır. Büyük ve küçük kentlerde, çeşitli mesleklerde. Kuşaktan kuşağa değişmez; tersine, art arda gelen kuşakları birbirine bağlar. Toplumsal bilinç, ancak bireylerle gerçekleştiği halde, bireysel bilinçlerden bambaşka bir şeydir. O, toplumun ruhsal tipidir, başka bir biçimde olmasına karşın, tıpkı bireylerdeki gibi kendi özellikleri, kendi varoluş koşulları, kendi gelişme tarzı olan bir tiptir”.⁴

Ziya Gökalp’in Emile Durkheim sosyolojisine yakınlığı konusuna geçmeden önce, Gökalp’in uzak durduğu Max Weber sosyolojisine elbette değinmek gerekecektir. Böylelikle, Gökalp’in Durkheim’a yakınlığı daha sosyolojik bir anlam taşıyacaktır. Max Weber’e göre sosyoloji,

“insanların toplumsal davranışlarını anlamaya çalışan bir bilimdir. Ve Weber, toplumsal davranışların iç anlamlarını, kültürel anlam ve değerlere bağlayarak psikoloji ile sosyolojiyi birleştirmek istemiştir.

Sosyolojiyi hem tarihe yakın bulan hem de tarihten ayrı tutan Weber’e göre sosyoloji, toplumsal gerçeği anlamalıdır; ilk işi açıklama değil, anlama olmalıdır. Weber’e göre sosyoloji, toplumsal davranışların iç anlamlarını yorumlayıcı bir tarzda anlamak, onları, süreçleri, sonuçları içinde (nedensel olarak) açıklamak isteyen bir bilimdir. Davranmak, insanın iç ya da dış bir davranışın göstermesi demektir; edilgin bir tutum bile bir davranıştır. Fakat bu, insanların davranışlarına özel bir anlam vermeleriyle gerçekleşir. Toplumsal davranış, bir insan davranışının başka bir insan ya da başka insanların davranış ve davranışlarını içermesiyle, karşılaştırmasıyla ya da onlara eklenmesiyle meydana gelir.

Weber’in anlayıcı sosyolojisi genel kavramlar üzerine kurulmaz; onun yerine öznel olarak düşünülen anlamı inceler; yani bireysel davranışlardan yola çıkarak tanımlanan toplumsal davranışları inceler: Weber’e göre, “iki arabanın ya da arabaların çarpışması toplumsal bir davranış değildir; ama olaydan sonra, olay üzerine tartışma anlamlıdır. Çünkü bu tartışma, her bir kimse için başkasının davranışına bağlıdır; bu yüzden de toplumsaldır.”⁵

Durkheim’a göre sosyoloji, kısaca, toplumsal yaşamın değişik billurlaşma/belirgin bir duruma gelme/açıklık kazanma derecelerini bir bütünlük

⁴ Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, Ankara: İmge Kitabevi Y, 2008, 9. baskı, s. 95-96.

⁵ Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, s. 114.

içinde açıklayıcı bir bilim iken; Weber'e göre sosyoloji, kısaca, toplumsal davranışların iç anlamlarını anlamaya çalışan ve onları yalnız sonuçları içinde nedensel olarak açıklayan bir bilimdir. İşte bu yüzdendir ki, Weber, "kendi içine kapanmış, kapalı bir bilinç" taraftarı olarak, kendisinin toplumsal gerçek anlayışının bireyci ve adcı bir anlayış olduğunu belirtir.

Durkheim sosyolojisi ile Weber sosyolojisi arasındaki yöntembilimsel bu temel farkı kısaca belirttikten sonra, Weber'in "yorumlu anlama"sını ya da "anlayıcı sosyoloji"sini şöyle açıklamak gerekir:

"Weber'e göre anlama, ayrı ayrı insanların iç hallerinin ve toplumsal davranışlara verdikleri anlamların bilgisidir; anlamaya yalnız bireysel bilinçlerce erişilir. Anlama, bireysel bilinçleri yöneten anlamların ve değerlerin bireysel bilinçlerce yorumlanmasını gerektirir. Bu yüzden, bir anlama varsa, o da "yorumlu anlama"dır. Başka bir deyişle, Weber'e göre sosyoloji, toplumu, toplumsal davranışı, davranışları anlamak için genel kavramlardan hareket etmemelidir; tersine, "bireylerce öznel olarak düşünülmüş anlamı" ortaya koymaya çalışmalıdır; yani sosyoloji "anlayıcı" olmalıdır. Weber'e göre, yalnızca "toplumsal biçimlerle ilişkiler içinde öznel olarak düşünülen anlam" anlaşılabilir. Örneğin, devlet, aile toplumsal biçimlerdir; sosyolog bunları inceleyeceği zaman, "bu biçimleri bir varlık olarak görmekten çekinecek, bu biçimlerde ancak bireylerin davranışlarının belirli terimini görecekler; bireylerin davranışlarının öznel anlamını arayacaktır."⁶

Ziya Gökalp sosyolojisine geçmeden önce, genel olarak bilimsel yöntem konusunda özel olarak Durkheim'in ve Weber'in bilimsel yöntem anlayışları hakkında bazı bilgilere değinmek yararlı olacaktır.

Toplumsal bilimlerde araştırma yapmak, toplumsal gerçeğin ya da insan olgularının gerçek özünü bulmaya çalışmak demektir. Bu gerçeğin özünü bulmak için de, uygulanan yöntemin öz'ünün oluşturulması, bulunması gerekir. Hem gerçeğin özü vardır; hem de yöntemin özü olacaktır. Yöntemin özü felsefi inançtır. Başka bir deyişle, bir yöntem hangi felsefi inanca bağlanmışsa, o felsefi inanç o yöntemin özüdür. Örneğin, felsefi tümdengelim inancına bağlı olan diyalektik yöntemin özü bütünlük kavramıdır. Felsefi tümevarım inancına bağlı olan deneysel yöntemin özü ise gözlemdir. Bilimsel yöntem konusunda temel sorun şudur: Toplumsal gerçeğin olguları araştırılırken, yöneme konulan sınır/sınırlar, gerçeğin öz'ünü kapsıyor mu, kapsamıyor mu? İşte bunu denetleyebilmek temel sorundur. Bilimsel yöntem konusunda bu çok kısa genel

⁶ Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, s.113.

bilgilerle yetinilebileği düşüncesiyle, Weber'in bilimsel yöntem anlayışına geçiyorum:

"Yöntem bakımından, Weber'e göre anlama önce gelmelidir; anlama, açıklamadan da, nedensel çözümlenmeden de önce gelir. Çünkü açıklamak için ve açıklamadan önce anlamak gerekir. Açıklamak, bir anlamı olan olgular arasında mantıklı bir bağlantı kurmak demektir. Anlamak, insanların davranışlarındaki niyetli anlamı bilmek için yapılan zihinsel bir iştir; gözlenen davranış ile davrananca verilen anlam arasındaki ilişkiyi anlayarak açıklamaya varılır."⁷

Weber tipolojik yöntemini doğrudan doğruya yöntem olarak açıklamasa da, niteliksel/kalitatif tipoloji olarak ideal tipleri tanımlamıştır. Weber'e göre,

"...insan gerçeği 'ideal tip'ler olarak adlandırdığı ideal kuruluşlardan yola çıkılarak anlaşılır ancak. Bu tipler gerçek değildir; gerçekte ideal tiplere rastlanmaz; ancak bu tiplerin gerçekle bağlantıları vardır ya da tarihsel gerçeğin ancak bir görünümünü belirtirler.

İdeal tip bir varsayım değildir; gerçeğin bir tasviri değildir, bir ortalama değildir. Weber'e göre, sosyolojideki tipler ne biyolojik türler gibi ne tarihsel gelişmenin evreleri gibi ne de varlıklar gibi düşünülebilir. İdeal tipler, anlamlarından yola çıkılarak toplumsal davranışların ütopya niteliğinde ussallaştırılmalarıyla sağlanan zihinsel imgelerdir. İdeal tip deneysel, keyfi ve ütopya niteliğinde özellik taşır.

Weber, ideal tipler olarak, toplumsal ilişki tipleri, grup tipleri, tüm toplum tipleri, iktidar tipleri, din tipleri, uygarlık tipleri vb. önermektedir. Fakat bu tiplerin hazırlanışında nesnel hiçbir ölçüt vermemektedir, göstermemektedir. Bu konuda psikolojik ya da bireysel bir tutum önermektedir. Bilim adamı, tipleri keyfi olarak düşünecektir ve araştırmadaki verimlilik iyi tipleri kötü tiplerden ayıracaktır.

Kapitalizm, homo oeconomicus, Protestanizm Weber'e göre ideal tiplerdir.

Weber, toplumsal gerçeği, toplumsal olguları bireysel davranışlara ve onların anlamlarına indirgeyerek, toplumu bireylerarası ilişkiler bütünü olarak tanımlar: Weber'e göre, grup ya da toplum, birleşmesi ancak bir rastlantı olan bireylerarası ilişkilerin bir bütünüdür."⁸

Görülmektedir ki, Weber'in ideal tipleri keyfi bir şemalaştırma, keyfi bir sadeleştirmedir. Çünkü, söz konusu ideal tipleri kurmak için Weber, nesnel bütün ölçütlerin uzağında durmakta, onları dikkate almamaktadır. Kısacası, karşılıklı etkileşim yöntemi olarak bilinen diyalektik yöntemden, yani toplumu diyalektik olarak kavrayıştan çok uzak durmaktadır. Bu yüzden Georges Gurvitch'in de çok iyi özetlediği gibi, "Weber, kapalı bilinci aşan somut bütünlükleri yakalayamamıştır; anlamının ve açıklamanın aynı sürecin

⁷ Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, s.113.

⁸ Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, s.115-116.

anları/zamanları olduğunu görememiştir. Ve niteliksel/kalitatif bir tipolojinin bir boşlukta uygulanamayacağını kavrayamamıştır.”⁹ Gurvitch'in bu son cümlesinin Türkçemizdeki “havanda su dövmek” deyiimiyle eşdeğer olduğunu söylemek hiç de abartılı olmayacaktır.

Durkheim'ın bilimsel yöntem anlayışı ise şu şekildedir: Durkheim, sosyolojik araştırmalarında toplumsal bilince öncelik vermiştir ama, bu toplumsal bilincin belirleyicilerini bilmezlikten gelmiştir. Durkheim'ın bu eksiği, bu yanlışı, aslında büyük bir eksiklik, büyük bir yanlışıdır. Fakat, Durkheim aleyhinde yapılan bu çok haklı eleştiri, Durkheim'a verilen “bilimsel sosyolojinin kurucusu” ünvanını pek zedelemmez. Çünkü, Durkheim, sosyolojik kuram ile sosyolojik araştırmalar arasındaki bağlantıyı kurmak için çok önemli ve unutulmayacak çabalar göstermiştir. Durkheim'ın bilimsel yöntem anlayışına göre “Toplumsal olgular şeyler gibi incelenmelidir”; “toplumsal bir olgu ancak başka bir toplumsal olguyla açıklanabilir” gibi önermelerle sosyolojinin, doğa bilimleriyle aynı anlaşılabilirlik tipinde yasalar kurmaya çalışması gerektiğini söyleyen Durkheim için sosyoloji, doğa bilimlerinden biridir ve kurmak istediği yasalar nedensellik yasalarıdır”.¹⁰

Kanımcıca nedensellik kavramı üzerine hatırlatmak ya da bilgi tazelemek bakımından çok kısaca durmak gerekir. Günümüzde genel olarak neden kavramının hangi anlama geldiğini de unutmamak gerekir. Her şeyden önce, neden, etkileyen/etkileyici/etki yapan bir haldir, bir olgudur. Şöyle ki, başka bir olayı yaratan bir olay bir nedendir. Başka bir deyişle, bir neden, bir kanıtın özel halidir, olgusudur. Neden, bir başka varlığı etkileyen/değiştiren bir varlığın işidir. Bu tanımlar bile nedensellik yönteminin ne kadar kısır, ne kadar dar bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Çünkü, evren ve insan yaşayışı, birbiriyle ilgisiz, birbirlerinden ayrı, birbirlerine bağımlı olmayan nesnelere, olayların rastgele bir yığını değil; tersine, evren ve insan yaşayışı, nesnelere, olayların, olguların birbirlerine bağlandıkları, birbirlerini karşılıklı olarak etkiledikleri bağlantılı/birleşmiş bir bütündür. Bu bütünü/bu temel gerçeği, diyalektik gelişmenin, yani karşılıklı etkileşimin gerçekleştirdiği gelişmenin

⁹ Gurvitch, *Traité de Sociologie*, s.15.

¹⁰ Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, s. 99.

dinamiği/hareketi sergilemektedir. Yalnız karşıtların hareketi olarak ya da yalnız karşıtlık çiftlerinin birbirine karşıtlığı olarak değerlendirilen diyalektiğin, artık bugün, diyalektiğin klasik modeli olarak algılandığı ve adlandırıldığı bilinmektedir. Çünkü, sadece altyapı-üstyapı karşıtlığı, sadece köy-kent karşıtlığı, sadece işçi-patron karşıtlığı ya da emek-sermaye karşıtlığı, sadece siyah-beyaz karşıtlığı önemli ve belirli oranlarda gerçeklik payı gösterebilirler de, gerçekliğin özüne ılımlılıkla ya da ölçülü olarak yaklaşmış olurlar. Artık günümüzde, çok boyutlu ve çok ilkeli diyalektik ya da zenginleştirilmiş diyalektik kavramı gerçekliği tanımak ve açıklamakta başka olanaklar sunmaktadır.

Durkheim'ın bilimsel yöntem anlayışının ilkeleriyle ilgili olarak biraz ayrıntılara girerek bilgileri tazelemek, sosyolojik aklın sosyolojik eleştirisini genişletmek/zenginleştirmek bakımından yararlı olacaktır.

“Durkheim’a göre ‘toplumsal olguları şeyler gibi incelemek’, onlar karşısında fizikçilerin, kimyacıların-yani doğa bilimcilerinin-incelemelerinin konusu önünde aldıkları zihinsel tutumu almak demektir. İncelenecek toplumsal konu, bilinmeyen bir şeydir. Çünkü, toplum, toplum üyelerinin ayrı ayrı yapamayağı bir biçimde düşünür, duyar, davranır. Böylelikle, sosyolog için toplumsal olgu, birey üzerine dıştan bir baskı yapabilen saptanmış ya da saptanmamış her türlü davranış tarzıdır. Durkheim’a göre, şimdiki toplumsal olguların çoğu bizim işimiz, eserimiz değil, bizden önceki kuşakların işi, eseridir. Toplumsal gerçek ve değişmelerin kısmen davranışlarımızın sonucu olduğu doğrudur ya da, davranışlarımızın doğrudan doğruya bilincinde olduğumuz söylenemez. Ve bireysel davranışlarımızın tamamıyla bilincinde değilsek, davranışlarımız aynı zamanda bizden başkalarını da gerektirdiğinde onların bilincinde olmamız daha da olanaksızdır. Şu halde toplumsal olguları, şeyler gibi dışardan incelemek gerekir ve sosyolojik yöntem, doğa bilimlerinininkine benzer kurallar üzerine kurulabilir. Doğa bilimleri, olayları nedenleriyle açıklar ve buna göre, Durkheim, bir toplumsal olayı açıklamak için iki şey arar: Olayı meydana getiren neden ve olayın yerine getirdiği işlev (fonksiyon). Durkheim, toplumsal yapıların bir çeşit iç erekliliği olduğunu kabul eder ve ona göre grupların işlevleri birbirlerini tamamlar, karşılıklı olarak birbirlerini etkiler. Durkheim, açıklamayı, işlevsel çözümlemeden (fonksiyonel analiz) ayırt eder. Ona göre açıklama, nedensel yasaları belirtmektedir ve önce nedensel çözümleme gelir; işlevsel çözümleme gerekli bir tamamlayıcıdır...Durkheim için yöntemin temel ögesi, nedensel açıklamadır ve toplumsal olgunun belirten nedeni önceki toplumsal olgularda aranmalıdır; toplumsal olgulardan önce gelen bilinç hallerinde aranmamalıdır ve bu, toplumsal olguların niteliği gereğidir. Sosyoloji, doğa bilimlerinden bir olduğu için, onların özgül yöntemi, yani deneysel yöntem sosyolojide de uygulanmalıdır Durkheim’a göre. Ancak bazı farklarla: Sosyoloji, deneysel bilimlerin yollarından, ancak birlikte bulunan değişirliklerin araştırılmasında yararlanabilir; çünkü sosyoloji doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak gözlem yapabilir;

ama tüm toplum üzerinde deneyler yapamaz. Sosyoloji, bir yasayla bağlandığı varsayılan olaylar arasında birlikte bulunan değişirlikleri inceleyebilir. Örneğin: İntiharlar-boşanmalar; intiharlar-doğum oranı; intiharlar-din. Burada, bağımlı değişken intihardır; bağımsız değişkenler de boşanma, doğum oranı, dindir. Birlikte bulunmanın araştırılması, değişik toplumlarda yapılırsa, buradaki başvurma, deneysel yönteminin, tümevarımcı çözümlemenin başvurusu gibidir. Ve Durkheim'a göre bu yol, olguların basit tasvirini aşacak ve açıklamalarına ulaşacak bir yoldur. Durkheim, deneysel ve tümevarımcı bir tutumla sınırlanan araştırmayı gözlemcilikle zenginleştirme yolundadır".¹¹

Durkheim ve Weber sosyolojileri konusunda şöyle bir özet yapmak mümkündür: Durkheim, toplumları açıklamak için öncelik verdiği ve yararlandığı toplumsal bilinç kavramını,

"...sonunda, metafizik bir varlığa dönüştürmüştür: "Toplum ya da Tanrı" formülü, Durkheim'in formülüdür. Toplumla Tanrı arasında bir fark görmediğini Durkheim'in kendisi söylemiştir. Başka bir kitabında, "Yalnızca bireyler üzerine yaptığı etkiyle toplum, bireylerin düşüncelerinde Tanrısallın duyumunu uyandıracak her şeye, kuşkusuz sahiptir; çünkü inananlar için Tanrı neyse, bireyler için toplum odur" diyen Durkheim, görülüyor ki, "toplumsal bilinci tanrılaşmış olarak" bireysel bilinçlere yerleştirmektedir. Bu bakımdan, "Durkheim sosyolojisi, tinselci yönsemeleri yeni bir biçimde kurmak ve doğrulamak için bir çabadır"; "Durkheim, sosyoloji adı altında toplumsal felsefe yapıyor"; "Durkheim, sosyolog olmaktan çok filozoftur" diyenler bu yargılarında haklıdır".¹²

Gurvitch'in de Weber sosyolojisinden sonuç olarak kalanı şöyle özetlemesi, Weber hakkında karar verecekler için aydınlatıcı olmaktadır. Her ne kadar istemiş olsa da "Weber, biçimcilikten, költürcülükten, psikolojizmden oluşan bir sentez kuramamıştır. Weber'in olasıcı/muhtemelci ve bireyci adcılığı toplumu, bütün olarak algılamasını engellemiştir"¹³.

Ziya Gökalp'i düşünmeye başlarken; onun Türk sosyoloji tarihindeki özel yeri ve önemini önce vurgulamak, onu gereği gibi anlamamıza yardımcı olacaktır. Gökalp'in Türk sosyoloji tarihindeki özel yeri ve öneminin bir öncülük olduğunu herşeyden önce bilmek gerekir. İsmail Coşkun bu öncülüğü şu çizgilerle açıklamaktadır:

"Türk sosyoloji tarihine baktığımızda İmparatorluğun son döneminde, sosyolojinin ülke aydınlarının şahsi ilgilerinden daha öteye giderek ders şeklinde öğretilmesi hadisesi ile karşılaşılıyor. Sosyolojinin ders olarak öğretilmesinin üniversiteden önce söz konusu olduğunu ve ilk olarak Ziya Gökalp tarafından 1910-1911 yıllarında Selanik'te İttihat ve

¹¹ Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, s. 100-101.

¹² Ergun, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, s. 96-97.

¹³ Gurvitch, *Traité de Sociologie*, s. 15.

Terakki Okulu'nda sosyoloji dersinin verildiğini biliyoruz. Üniversitede sosyoloji eğitiminin başlangıcı ise biraz daha sonra, 1912'de Darülfünun'un Emrullah Efendi tarafından düzenlenmesi ile birliktedir. Üniversite bünyesinde sosyolojinin bağımsız bir kürsü/bölüm haline gelmesi ile ilgili kısmi belirsizlikler bulunmakla birlikte 1914 yılı benimsenmiştir. Bu tarihle birlikte Ziya Gökalp önderliğinde Darülfünun Edebiyat Şubesinde sosyoloji kürsüsü kurulmuştur. Kürsünün kuruluşundan kısa bir süre sonra (1915) İçtimaiyyat Dar'ül Mesaisi adı altında ilk sosyoloji enstitüsünün kurulduğunu, yine bir süre sonra 1917 yılı itibariyle bu Enstitü bünyesinde İçtimaiyyat Mecmuası adı altında dergi neşriyatına başlandığını görüyoruz.”¹⁴

Ziya Gökalp'in hangi amaçla ve hangi nesnellik kaygısıyla sosyolojiye verdiği büyük önemi sezebilmek için, İsmail Coşkun'un incelemesini biraz daha izlemek gerekecektir:

“Selanik'te sosyoloji dersi vermeye başlayan Gökalp, aynı zamanda siyasi faaliyetler içindedir. Parti'nin fikri ve siyasi kadrosu içinde yer almaktadır. Böyle olunca sosyolojinin burada ders olarak okutulması belli bir açıklık kazanmaktadır. Sosyolojinin ilk olarak Ziya Gökalp tarafından İttihat ve Terakki Okulu'nda okutulması, dönem içinde belli konuların ele alınıp o konular üzerine belli görüşlerin sistemli bir şekilde ifade edilmesinin yanında esas olarak dönemin sorunları karşısında önerilen siyaset etrafında meselelere yaklaşım biçiminin bilimsel bir hüviyet içinde sistemleştirilmesi ve kurumlaştırılması çabası olarak ele alınabilir. Bu yolla belli görüşler ve öneriler kurumlaştırılarak gelecek kuşaklara aktarılmak istenmiştir. 1912'de Emrullah Efendi düzenlemesi ile birlikte sosyolojinin üniversite düzeyinde ders olarak okutulmaya başlanması söz konusu olmakla birlikte esas olarak sosyolojinin üniversitede yer edinmesi ve bu yerini sağlamlaştırması Gökalp'in önderliğinde söz konusu olmuştur.”¹⁵

Kanımcı, Ziya Gökalp'in büyük sorumluluk duygusu ve girişim inadı eşliğinde içselleştirdiği ahlak ve yurtseverlik ilkesi, kendisi için, bugün de saygıyla ve minnetle andığımız bir tutarlılık kaynağı olmuştur.

Ziya Gökalp'in sosyolojik düşüncesi, Auguste Comte gibi pozitivist bir sosyolog olan Durkheim'in etkisi altında oluşmaya başlamış ve gelişmiştir. İttihat ve Terakki'nin fikir babası Ziya Gökalp, “Türkçülüğün Esasları”nda Durkheim'in toplumsal bilinç kavramını, tarihsel maddeciliğin sınıf çelişkisi kavramına karşı kullanmıştır. Fakat, Ziya Gökalp, Niyazi Berkes'in de vurgulamak istediği gibi,

¹⁴ İsmail Coşkun, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Yayına Hazırlayan İsmail Coşkun), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s.14.

¹⁵ Coşkun, “Sosyoloji Bölümünün Tarihine Dair”, s. 14-15.

“İlmi usullere inanmış bir mütefekkindi. Durkheim’ın bir mukallidi veya mütercimi değil, sosyolojinin ana hatları itibariyle ondan ayrılan bir mütefekkindi. Bu ayrılığın izahı, bu iki mütefekkin içinde buldukları şartların ve karşılaştıkları meselelerin birbirinden çok farklı oluşunda bulunur. Gökalp’in başlıca meselesi bir taraftan medeniyet (veya kültür) temaslarının meydana getirdiği sosyal vetireleri araştırmak, diğer taraftan muayyen bir milletin hayatında ilmin bu işte ne dereceye kadar rehber olabileceğini göstermekti. Durkheim’ın başlıca meselesi, muassır garp sanayi medeniyetinin meydana getirdiği sosyal değişimleri tetkik etmek ve bu cemiyete yeni bir nizam verecek üniversal moral prensipleri araştırmaktı. Ziya Gökalp, kendi maksadı için eski Türk cemiyetine, Durkheim iptidai cemiyetlere baş vurmıştu. Gökalp’in sosyolojisinin mihreri millet ve terakki meselesi, Durkheim’ın sosyolojisinin mihreri sınıf mücadelesi, ahlak ve nizam meselesi idi. Bunlar birbirinden ayrı meselelerdir. Gökalp, Durkheim’ın asla meşgul olmadığı sosyal hadiseleri tetkik etmiştir.”¹⁶

Gökalp sosyolojisi, Durkheim sosyolojisinin etkisi altında oluşmaya ve gelişmeye başladığı halde, Gökalp’in Durkheim’dan bağımsız olarak bir sosyoloji geliştirdiğini Berkes şöyle açıklar. “Gökalp, Durkheim’ın alelade bir mütercimi değildir; sosyolojide kendine has (yani Durkheim’dan ayrı) bir çalışması ve buluşu vardır”.¹⁷ Bu yazımın başında, Durkheim’ı, Weber’i, Gökalp’i sadece ve sadece ve de çok kısaca sosyoloji anlayışları ve yöntem yaklaşımları açısından değerlendirmeye çalışacağımı belirtmiştim. Bu yazının konusunun daha çok Gökalp olduğu da bilinmelidir. Berkes’in de belirttiği gibi, Gökalp hiçbir sosyoloji kitabı yazmamıştır; fakat sosyolojik fikirler ileri sürmüş, sosyolojik araştırmalar yapmıştır.

Berkes’in Gökalp’in sosyolojide kendine has bir çalışması ve buluşu vardır yargısını paylaşan Korkut Tuna, bu çalışma ve buluşun günümüzde de izlendiğini şöyle açıklamaktadır: “... günümüze geldiğimiz zaman, başta Ziya Gökalp’in sorduğu sorular olmak üzere, sorulmuş soruların hâlâ geçerliliğini koruduğunu görmekteyiz. Toplumumuzun kimliğini açıklamada, temel özelliklerini belirlemede baş vurduğumuz sosyolojinin ileri sürdüğü açıklama biçimleri hâlâ tartışma konusu olmaktadır”.¹⁸ Bu yerinde saptamasının ve haklı endişesinin gerekli bir sonucu olarak Korkut Tuna, şu önerisini sunmaktadır: “... dünyaya kendi gözümüzle bakmak için yeni bir sosyolojik yaklaşıma, yeni bir

¹⁶ Niyazi Berkes, “Ziya Gökalp’in Sosyolojisi”, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar, Söylenenler*, (Der. Şevket Beysanoğlu) Ankara: Kardeş Matbaası, 1964, s. 97-98.

¹⁷ Berkes, “Ziya Gökalp’in Sosyolojisi”, s. 97-98

¹⁸ Korkut Tuna, “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları”, *75. Yılında Türkiye Sosyolojisi*, (Yayına Hazırlayan İsmail Coşkun), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s. 37.

sosyoloji anlayışına ihtiyacımız vardır. Bu sosyoloji bugüne kadar gelen Batı sosyolojilerinin düştüğü hataya düşmemelidir. Bu sosyoloji meseleleri genel alanda ve toplumlararası ilişkilerden başlayarak ele almalıdır. Kendi içine kapalı, kendisiyle var olan ve kendi kavramları ile kendi başına bir toplum gerçeği oluşturmayan bir sosyoloji olmamalıdır.”¹⁹

Durkheim’in sosyoloji anlayışına, Durkheim’daki toplumsal bilinç kavramının metafiziksel kaynağına karşı çıkan Gökalp’in bu algılamasının da bir buluş olarak nitelenmesi gerektiğine inanarak, sözü Hilmi Ziya Ülken’e bırakıyorum:

“... Yarım saat içinde Gökalp hemen hiç konuşmadı. Bir aralık:

-Tedaii efkâr içtimai nizamdan ileri geliyor. Biz fikirleri birbirine cemiyet vasıtasile bağliyoruz dedi. O zaman bana pek az şey ifade eden bu cümle üzerinde sonradan çok durdum: Bundan çok zaman geçmişti ki şimdi Sorbon’da profesör olan ve geçen sene İstanbul’da iki konferans veren Halbwachs “Hafızanın İçtimai Kadroları/Çerçevesleri” adlı eserinde aynı fikri inkişaf ettirdi.”²⁰

Ziya Gökalp’in çok büyük bir olasılıkla ancak 1910’ların sonu ya da 1920’lerin başında Hilmi Ziya Ülken’e söylediği bu sözleri, bugün, büyük bir takdir ve büyük bir hayranlıkla anmamak kendisine karşı yapılmış büyük bir haksızlık olur. Şöyle ki, “Biz fikirleri birbirine cemiyet vasıtasile bağliyoruz.” diyerek, Ziya Gökalp’in farkına vardığı/bilinç düzeyine getirdiği bu gerçekliği, Marcel Mauss (1872-1950) ve Maurice Halbwachs (1877-1945) gibi Fransız sosyologları Ziya Gökalp’ten sonra dillendirmeye başladılar. Örneğin, Mauss’a göre sosyoloji, “tüm toplumsal olayları” incelemelidir; ve bunun için “genel görünüş” yöntemini uygulamalıdır; ve toplumsal bilinci metafizikle kaynaklandırmak eğilimi son bulmalıdır. Halbwachs’a gelince, o, toplumsal sınıf kavramını esastan/temelden ele almamakla birlikte, sınıf bilincinin, sınıf üyelerinin üretimdeki rolüne bağlı olduğunu görmüş ve dolayısıyla yabancılaşmayı da incelemiştir.

Toplumsal gerçeklik konusunda Durkheim ve Gökalp arasındaki görüş farkını Hikmet Y. Celkan şöyle özetlemektedir: “Durkheim sosyal gerçekliği ferdi ruhlardan tamamiyle ayrı sayar ve psikolojik gerçekliğe dayandırmaz. Böylece onu tamamen metafizik ve mistik bir karaktere büründürür...Ziya Gökalp, varlık

¹⁹ Tuna, “Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları”, s. 33.

²⁰ Hilmi Ziya Ülkenoğlu, “Hepimiz İçin Hareket Noktası”, *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar-Söylenenler*, (Der. Şevket Beysanoğlu), Ankara: Kardeş Matbaası, 1964, s.178.

alanını gerçekliklerden meydana gelen bir bütün olarak düşünür".²¹ Ayrıca Gökalp'in toplumsal gerçeklikten, bu gerçekliğin morfolojik temelini, örgütlenmiş aygıtlarını, simgelerini, rollerini, davranışlarını kastettiğini unutmamak gerekir.

Bu yazının konusunun gereği olarak yine dönelim Durkheim, Weber ve Gökalp'in sosyoloji ve toplum anlayışlarına. Burada özellikle şu soruyu cevaplandırmak gereklidir: Neden Gökalp, Weber'i değil de, Durkheim'ı yeğledi ve ne kadar yeğledi?

Durkheim'ın toplum ve toplumsal bilinç konusunda tinselci/metafizikçi görüşünü daha önceki sayfalarda açıklamaya çalışmışım; şöyle ki, Durkheim, "Yalnızca bireyler üzerine yaptığı etkiyle toplum, bireylerin düşüncelerinde Tanrısalın duyumunu uyandıracak her şeye, kuşkusuz sahiptir" demişti. Yani Durkheim, "toplumsal bilinci tanrılaşmış olarak" bireysel bilinçlere yerleştirmişti. Gökalp ise, Durkheim'dan esinlenerek, toplum ve toplumsal bilinç kavramlarına öncelik vermişti. Bu tavır Gökalp'in Durkheim'ı yeğlediğini gösteriyordu. Ama Gökalp'in, Durkheim'ı ne kadar yeğlediği sorusuna gelince, Gökalp, önceliğini benimsediği toplum ve toplumsal bilinç kavramlarını, Durkheim gibi tinsel/metafizik/mistik bir özelliklerle, bir soyutlukla/bir kendilikle kuşatmamıştır. Tersine, Gökalp, "...biz fikirleri birbirine cemiyet vasıtasile bağlıyoruz" demekle; "Ben, sen yokuz, biz varız." demekle; "Fert yok, cemiyet var!" demekle toplumu, somut/fiziksel/psikolojik/biyolojik/bilinçli bir varlık alanına, yani doğadaki/tabiatdaki bir toplumsal gerçeklik alanına yerleştirmiştir.

Durkheim, Weber ve Gökalp sosyolojilerinde uygulanan ve uygulanması önerilen bilimsel yöntemler konusuna gelince; "İçinde yaşadığımız şu toplumsal şeyleri hiç bilmiyoruz." diyen Durkheim'ın bu sözü için Lefebvre, "...böyle söylemekle Durkheim, sosyolojik araştırmanın temel ilkesini tamamı tamamına anlamış oluyordu." der. Yine Lefebvre aynı zamanda, "Fakat, Durkheim "maalesef" tamamen yanlış bir yola girdi"²² diye ekler. Çünkü, Durkheim, "Sosyolojik Yöntemin Kuralları" adlı ünlü kitabında şöyle yazmıştı: "Birinci ve

²¹ Hikmet Y. Celkan, "Ziya Gökalp'in Millî Sosyoloji Anlayışı", 75. *Yılda Türkiye Sosyolojisi*, (Yayına Hazırlayan İsmail Coşkun), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s. 185.

²² Henri Lefebvre, *Méthodologie Des Sciences*, Paris: Anthropos, 2002, s. 128.

en temel kural toplumsal olguları şeyler gibi incelemektir".Durkheim sosyolojisindeki bu "şeyler" konusunun sunuluşunu ve eleştirisini, burada, Lefebvre'e bırakmak en iyisi olacaktır:

"Gerçi, şeyler gibi telakki edebilenen, ve gerçekte, insanların çoğunun şeyler gibi telakki ettiği çok sayıda toplumsal olay vardır: para, pazar yeri, ticaret malı, sermaye, devlet vb. Fakat, bu "şey" özelliği ancak ve yalnız bir görüntüdür/görünümdür. Örneğin, para ancak bir toplumsal olgudur, bir toplumsal örgütlenme biçimidir; yani üretimin ve malların dağıtımının bir toplumsal örgütlenme biçimidir. O halde, bir şey değil, insanlar arasında bir ilişkidir. Aynı şekilde, devlet bir toplumsal örgütlenme biçimidir. para, pazar yeri, devlet vb. "şeyler" gibi göründükleri ve "şeyler" gibi işledikleri durumda, insanların gözünden kaçtıkları gibi bilinçten ve bilgiden kesinlikle kaçarlar/görünmezler."²³

Lefebvre, ayrıca, toplumsal "şeyler"e, toplumsal "nesnelere" yanlış olarak büründürülen bu özelliğin, üzerlerinden bilim tarafından çıkarılacağı/atılacağı yazar. Yani toplumsal olgulara Durkheim tarafından büründürülmüş "şey", "nesne" özelliğini, bilimin toplumsal olguların üzerinden çıkaracağı/atacağı vurgulamış olur. Çünkü, insan biliminin incelediği nesnellik, insandan ayrı "şey"nin, "nesne"nin, "madde"nin kaba ve yabancı nesneliği değildir. Toplumsal kurumları, toplumsal olguları, toplumsal gerçeklikleri, kısacası toplumsal varlığı/toplumsal olmağı doğanın "şeyler"i, "nesnelere"i, "maddeler"i gibi sunan Durkheim, bu sunuşuyla sosyologluk değil, metafizikçilik yapmıştır.

Oysa, Ziya Gökalp, daha önceki sayfalarda belirttiğim gibi, toplumsal gerçekliği fiziko-kimya, biyolojik, psikolojik gerçekliklerden oluşan bir bütün olarak algılar. Ve bu tür bir algılamamanın gerekli sonucu olarak Gökalp, toplumsal bilinçlerin değer yargılarıyla içiçe olduklarını da düşünerek, toplumsal bilinçlerin toplumsal yapılar, toplumsal işleyişler, toplumsal biçimlerdeki değişikliklere göre değişiklikler gösterdiğini asla göz ardı etmez ya da bilmezlikten gelmez. Yani Gökalp sosyolojisinde toplumsal bilinç, Durkheim sosyolojisinde olduğu gibi metafizik bir varlık değildir; tinsel bir bir varlık değildir; kendiliğinde bir varlık değildir. Gökalp sosyolojisinde toplumsal bilinç, her şeyden önce ontolojik/varlık bilimsel bir gerçektir. Yani Gökalp için toplumsal varlık alanının, metafizik, tinsel, kendiliğinde bir nitelik aracılığıyla açıklanması söz konusu değildir. Ve ontolojik/varlıkbilim bakımından, insanın

²³ Lefebvre, *Méthodologie Des Sciences*, s.128-129.

önce toplumsal bir varlık olması bakımından, Gökalp, önceliği toplumsal yapılara, toplumsal işleyişlere, toplumsal biçimlere vermiştir. Çünkü, insanın, insan yeteneklerinin gelişmesi için topluma, toplumsal ortama ihtiyaç olduğunu Gökalp bilmektedir. Görülüyor ki, Marx'ın, baş aşağı duran Hegel diyalektiğini ayakları üzerine oturtması gibi, Gökalp de Durkheim'in metafizik, tinsel toplumsal bilinç kavramını yeryüzüne ilk indirenlerden biri olmuştur.

Durkheim'dan esinlenen Gökalp, Durkheim'in toplumsal bilinç kavramının metafizik/tinsel/kendiliğinde niteliğini bir yana bırakıp yani o niteliği almayıp, Durkheim'daki toplum kavramının tekçi/monist, yapısalcı ve genetik durumu almıştır. Her ne kadar Durkheim'in kendisi açıkça yazmamışsa da, en önemli bazı Fransız sosyologları, Durkheim'in topluma ve toplumsal bilince verdiği tekçi/monist önceliği, yapısalcı önceliği, genetik önceliği Hegel felsefesinden esinlenerek/yararlanarak verdiği söylerler, söylemekten çekinmezler.

Unutulmamalıdır ki Gökalp'in toplumsal bilinç kavramı bakımından Durkheim'dan esinlenmesi, yani tekçi, yapısalcı ve genetik bir tavır alması, Türk tarihsel ve sosyolojik gerçekleri bakımından da çok isabetli olmuştur. Çünkü, Türk kültürünün Batılı anlamda bireylik geliştiren bir kültür olmaması, Ziya Gökalp'i öncelikle Türklerdeki toplumun, toplumsalın olanaklarını araştırmaya ve değerlendirmeye götürmüştür. Gökalp'in toplumsal bilinç kavramına öncelik vermesi bu sebeptendir. Ayrıca, Gökalp, Türk gerçekliğini sezen biri olarak şu bilgilerin hiç ve asla uzağında değildi:

“Biz Doğulu toplumuz (yalnızca batı-dışı değil). Doğu toplumları arasında da özel bir yerimiz bulunmaktadır. Doğu'nun öncülüğünü ve sözcülüğünü yapmaktayız. Başka deyişle Doğu toplumlarının sorunlarının çözümünün sorumluluğunu yüklenmiş ve taşımışız. Doğu toplumları sorunlarına bireysel düzeyde çözüm getiremezken toplum düzeyinde ve toplum güçlerine dayanarak çözebilmıştır. Bu nedenle Doğu'da toplum birliğinin temsilcisi Devlet'e duyulan saygıyla ve Batı'da görülen toplum-birey çekişmesi yerine toplum dışı düşmüş anti-Devlet güçler dışında toplumla uyum içinde bir bireyle karşılaşmaktadır”.²⁴

Ziya Gökalp'in Max Weber'i yeğlemediğine gelince: Weber'in, bilinci, “kendi üstüne kapanmış kapalı bir bilinç” olarak algılandığı, böylece Weber'in, toplumsal gerçeklik anlayışının bireyci ve adcı bir özellik taşıdığını daha önce

²⁴ Baykan Sezer, “Batı Sosyolojisinin Doğu Toplumlara Yaklaşımı”, 75. Yılında Türkiye'de Sosyoloji, (Yayına Hazırlayan İsmail Coşkun), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1991, s. 45.

belirtmiştim. Weber'in bu tavrı, başta Gurvitch olmak üzere pek çok Fransız sosyoloğu tarafından, Weber'in "sosyolojiyi bireysel psikolojide eritmek" tavrı olarak nitelenmişti. Çünkü, biliniyordu ki, Weber, toplumsal gerçekliğin morfolojik temelini, örgütlenmiş aygıtlarını, simgelerini, davranışlarını ve toplumsal zihniyetini/toplumsal bilincini bilmezlikten gelerek, toplumsal olguları bireysel davranışların şanslarına/rastlanmalarına ve anlamlara indirgiyordu. Ve Weber için anlama, ayrı ayrı insanların iç hallerinin ve toplumsal davranışlara verdikleri anlamların bilgisidir; anlamaya yalnız bireysel bilinçlerce erişilir. Anlama bireysel bilinçleri yöneten anlamların ve değerlerin bireysel bilinçlerce yorumlanmasını gerektirir. Weber'e göre sosyoloji, toplumu, toplumsal davranışı, davranışları anlamak için genel kavramlardan hareket etmemelidir. Tersine, "bireylerce öznel olarak düşünülmüş anlamı" ortaya koymaya çalışmalıdır; yani sosyoloji "anlayıcı" olmalıdır. Weber'e göre, yalnızca "toplumsal biçimlerle ilişkiler içinde öznel olarak düşünülen anlam" anlaşılabilir. Görülüyor ki, Weber'in sosyolojisi genel kavramlar üzerine kurulmamaktadır; onların yerine öznel olarak düşünülen anlamı inceler. Yani bireysel davranışlardan yola çıkılarak tanımlanan toplumsal davranışları inceler Weber. Yani Weber'in bu toplum ve bu birey anlayışı, Ziya Gökalp'in "Fert yok, cemiyet var!" ve "Ben, sen yokuz, biz varız." sosyolojik ilkelerine elbette hiç uymamıştır.

Max Weber'de bilimsel yöntem konusuna gelince, Weber'in anlayıcı sosyolojisi, anlamları ortaya çıkarmak için, soyut ilkelere ya da soyut anlayışlardan hareket eder. Böylece, Weber'in sosyolojisi, soyut toplumsal incelemeler yapmış olur. Ve tarihsel olarak toplumsal ilişkileri incelemeyen, bireysel davranışlardan yola çıkmak, bir bakıma, metafizik yapmak anlamına gelmiştir, gelir.

Durkheim ve Weber sosyolojilerinin konuları ve bilimsel yöntemleri üzerine çok ama çok kısaca yaptığım değerlendirmelere burada son verirken; bu iki Batılı sosyoloğa göre ve bu iki Batılı sosyoloğa karşı Ziya Gökalp'in sosyolojisi konusu ve toplum anlayışı üzerine yaptığım çok ama çok kısa değerlendirmelere de burada son verilebilir kanısındayım. Fakat, Ziya Gökalp'in bilimsel yöntem konusundaki girişimlerine değinilmezse, elbette bu yazı bitmemiş, tamamlanmamış olur.

Türk sosyolojisinin kurucusu ya da ilk Türk sosyoloğu Ziya Gökalp, bu kurduğu sosyolojinin planını da tasarlamak ve gerçekleştirmek istemiştir. Fakat, kendisinin yaşadığı devrin Türkçesiyle açıklamaya çalıştığı yöntem anlayışını, bugün, özellikle genç sosyologların ve sosyoloji öğrencilerinin kolaylıkla anlayamayacağı bir gerçektir. Bu sebeple şunları özellikle vurgulamak gerekir: Gökalp, yöntem konusunda, tekçi/monist bir tavrı almamış ve çokçu/pluralist bir uygulama yapmıştır. Yani Gökalp'in bilimsel yöntemler arasında, en sağlamını, en güvenilirini, en elverişlisini seçerek, yalnız onu tekçi/monist bir tavrıla uygulamayı düşünmek gibi kayda değer bir mesaisi/çalışması olmamıştır. Örneğin, bilimsel yöntem kavramının temel isteklerinin kaynağı olacak ya da temel isteklerine tekabül edecek diyalektik yöntem üzerinde hiç durmamıştır. Yani diyalektik yöntemin tümdengelimci tavrı üzerinde, başka bir deyişle tümdengelim bütünlük kavramı üzerinde hiç durmamış, düşünmemiştir. Yani bütünlük kavramı aracılığıyla sağlanacak verilere hiç itibar etmemiş, sadece o verilere güvenilemeyeceğini belirtmiştir. Burada, sırası gelmişken, diyalektik yöntemin aynı zamanda tümevarımcı tavrın/tutumun bütün somut verilerinden de yararlandığını unutmamak gerekir. Oysa, Ziya Gökalp, yalnızca somut verilerin, ampirik/görgül verilerin, pozitivist/olgucu verilerin toplanmasıyla yetinmiştir. Bu girişimini, tümevarımın ancak sağlayabileceği dar, kısır ve ufuksuz soyutlamalarla sonuçlandırmıştır. Ve bütün yaptıklarını, elinden geldiğince nesnellik ilkelerine uyararak yapmıştır. Gökalp, araştırmalarını karşılaştırmalı yöntem eşliğinde yapmıştır. Gökalp, toplumsal gerçekliği kendine özgü nitelikleriyle incelemiştir. Yani toplumsal olguları maddi şeyler gibi incelememiştir. Gökalp, tümevarımcı bir tavrıla sağladığı verileri, determinizmin/belirleyiciliğin yönlendirici niteliklerini göz önüne alarak değerlendirmiştir. Gökalp'in, "... kendi orjinallliği içerisinde evrimci bir zihniyetle kendi toplumunun gelişimini;"²⁵ incelediği unutulmamalıdır.

Sosyolojinin sadece ve sadece konusu ve yöntemi çerçevesinde Ziya Gökalp'in Max Weber'i değil de, Emile Durkheim'ı yeğlediğine dair bu denememi şöyle özetleyebilirim: Yöntembilim bakımından monist/tekçi bir tutum izlemeyen ve toplumsal olguları maddi şeyler/doğa şeyleri gibi incelemeyen Gökalp, toplumsal bilinç kavramını, Durkheim gibi tekçi, yapısalcı ve genetik bir tutumla algılamıştır. Fakat, Durkheim'ın tinsel ve metafizik bir varlığa

²⁵ Celkan, "Ziya Gökalp'in Milli Sosyoloji Anlayışı", s. 188.

dönüştürerek algıladığı bu toplumsal bilinç kavramını, Gökalp, bir yeryüzü/bir toplum gerçekliği olarak algılamıştır. Gökalp, böyle yapmakla, ontolojik/varlıkbilim bakımından ya da toplumsal varlık bakımından önceliğin toplumsal yapılara verileceğini öngörmüştür. Bu öngörü hem Gökalp sosyolojisi için hem de Türkiye için bir kazanım olmuştur. Ayrıca, Baykan Sezer'in de belirttiği gibi, "Doğu toplumları sorunlarına bireysel düzeyde değil de, toplum düzeyinde" çözüm getirdikleri için bu kazanım çok isabetli olmuştur. Ayrıca, çok ama çok isabetli olan, Gökalp'in Weber'i hiç yeğlememesi ve ondan hiç esinlenmemesidir. Çünkü, Weber, genel kavramlardan hareket etmemiştir. Yani toplumsal bilinç kavramından hareket etmemiştir; toplumu, bireysel bilinçlere indirgemmiştir. Gökalp, tümevarımcı bir tavırla, açıklamalarında dar ve kısır sonuçlara varsa bile, hiç olmazsa, Weber gibi, keyfi ve ütopya niteliğindeki "ideal tip"leri yöntem olarak algılamamış ve yöntem olarak kullanmamıştır. Türk sosyolojisi açısından, Hegel'in nazari diyalektiğini gerçek bir diyalektiğe dönüştürmekle ünlenen Marx'ın yanında Durkheim'in nazari toplumsal bilincini gerçek bir toplumsal bilince dönüştüren Gökalp'i unutmak büyük bir ayıp ve değerbilmezliktir.

Genel olarak toplumsal bilimlerde özel olarak sosyolojide kavram çiftleri/kavram ikileri-kavram ikilikleri arasındaki sorunun/sorunsalın, birey-toplum karşılıklı ilişkileri sorunu çerçevesinde tartışıldığı, bu bilimlerin başlangıç yıllarından beri bilinmektedir. Birey-toplum karşılıklı ilişkileri genel çerçevesi içinde, bu sorun, niteliklerine göre maddi/manevi, nesnel/öznel, toplumsal/bireysel kavram çiftleri özel çerçevelerinde ele alınmaktadır, incelenmektedir. Kavram çiftleri tartışmaları hâlâ devam etmektedir, daha da devam edeceğe benzemektedir. Kavram çiftleri arasındaki ilişkiler karşıtlıklar olarak algılandığında, bu algılama biçiminin kısır, kısıtlayıcı sonuçlar vereceği bellidir. Ve aslında, bireyle toplum arasındaki ilişkiyi karşıtlık olarak değil, iki yanlı (bireyli-toplumlu) bir gelişmenin ortak gücü olarak algılamak gerekir. Böyle bir ortaklıkta bile, her şeyden önce, bireylerden önce oluşmuş/kurulmuş bir topluma, bir toplumsal ortama ihtiyaç vardır; çünkü, insanın toplumda yaşamasını sağlayan yeteneklerinin topluma, toplumsal ortama ihtiyacı vardır.

Durkheim'daki toplumsal bilinç kavramının tinsel/kurgul/nazari olması bir yana, Gökalp'deki toplumsal bilinç kavramının gerçek olması bir yana, toplumsal bilinç kavramının, toplumsal olmasından kaynaklanan bir bütünlük

kavramı oluşturması yöntemibilim bakımından son derece önemli bir kazanımdır. Çünkü, ontoloji/varlıkbilim bakımından önceliğin topluma, toplumsala verilmesi toplumsal belirleyiciliğin en temel gerekçesini ve ilkesini oluşturmaktadır.

Küreselleřmenin öne çıkardığı Weberci bireysellik, toplumsalı bireyselde eritmek gibi bir kaosun habercisi değil midir?!

Sonuç olarak, bu yazıda Durkheim ve Weber'den hareketle sosyolojinin yalnız konusu ve yöntemi bağlamında kısaca irdelediğim Ziya Gökalt'ın sosyolojik aklı, toplumun bireylerden değil, tersine, bireylerin toplumdan doğduklarını öngörür.